

לע"נ מורי זקני

ר' חיים יהודה הכהן חריף ז"ל
מראשוני ידידי ותומכי הישיבה

בעת היווסדה

מזונות הבנות / בועז חריף

יסוד התקנה

"לא כתב לה (לאשה בכתובתה)... בנן נוקבן דיהוין ליכי מינאי יהוין
יתבן בביתי ומיתזנן מנכסי עד דתילקחון לגוברין - חייב, שהוא תנאי
בל"ד" (כתובות נ"ב:).

תנאי כתובה זה, תקנו חכמים שיכתוב הבעל לאשתו בכתובתה, ואף אם לא
כתב מחויב ועומד הוא בו. הכתובה, כידוע, נכתבת לאישה וניתנת לה בתור
שטר ראיה. מכאן, שגם ההתחייבות המפורטות בה, בפשטות, בעיקרון הן לאישה
("יתחייב לה בעשרה דברים" - לשון הרמב"ם).

כך גם כאן, ניתן לומר שההתחייבות למזונות הבנות ביסודה היא התחייבות
לאישה, כן לשון התנאי מורה: "בנן נוקבן דהוין ליכי מינאי וכו' (1).
הבנה זו עולה בדברי רב האי גאון, בהסבירו את ההבדל שבין מזונות
הבנות לבין פרנסה (הנדוניא שהאב מתחייב להפריש מנכסיו לבתו). לפיו
הגירסה בגמרא בדף ס"ח: היא: "האומר אל יזונו בנותיו מנכסיו שומעין לו,
אל יתפרנסו בנותיו מנכסיו אין שומעין לו, שהפרנסה אינה כתנאי כתובה",
והוא מסביר שמדובר כאן שהתנה עם אישתו בשעת נישואין לבטל תנאי זה.
הסיבה ש"שומעין לו": "ואין מזונות בנותיו מנכסיו לאחר מותו אלא בתנאי

---

(1) בדברינו על התחייבות, דברינו מתיחסים ל"התחייבות" דוקא ולא ל"חוב",
שכן ה"חוב", ברור הוא שהינו לבנות עצמן - בעלות חוב של האב הן.

כתובה, לפיכך שומעין לו להתנות ולבטלם"; (שיטמ"ק ד"ה "וז"ל רבינו האי גאון ז"ל").

ממילא מסקנתו ברורה: אם גירש את אישתו או שמחלה לו אשתו על תנאי זה - "אם ציוה שלא לזון את בתו שומעין לו". היות וההתחייבות היא לאישה, הרי שברגע שהאישה עצמה גורמת לביטולה, אם על-ידי תנאי, אם על-ידי מחילה, אם על-ידי גירושין (גירושין מסמלים הינתקות) - ההתחייבות פוקעת. שיטתו של רב האי גאון מבוררת יותר בתשובה שענה בהקשר לגמרא הדנה אם לבת ארוסה יש מזונות או אין מזונות (2): "ויתשיל רבינו האי ואביו ז"ל בבת ארוסה שגרשה אם יש לה עישור נכסי (-פרנסה). ושדרו כיוון דלא משום אמה היא נוטלה יש לה עשור נכסי". מהקשר התשובה ומתוך השואה לדבריו בגרושה לגבי מזונות הבנות, נראה שהדברים נאמרו בניגוד למזונות הבת, ששם מקבלת הבת את מזונותיה מהמת האם.

בבוחרינו בכיוון זה, נוכל לעמוד על טעם התקנה: א. אחת הדרישות של האישה, בשעה שהחליטה לחיות עם בעלה חלים משותפים היא שיבטיח הבעל את קיומן של הבנות לאחר מיתתו, כאשר אין מי שיפרוס חסותו עליהם כבחילו. ב. חכמים חייבו את הבעל לדאוג לאשתו גם לאחר מותו, כך שלא ישאר עול הפרנסה של בנותיו רובץ על כתפי אשתו ותימצא במצב שאינו מוגן מפני דלות ועוני (3).

מהעבר השני, ניתן לטעון שההתחייבות בתנאי מזונות הבת היא ישירות

(2) אוצר הגאונים, מוסד הרב קוק, ירושלים תרצ"ט, אוצר התשובות, עמ' 146.

(3) מתוך השואה לתנאי כתובה של "בנין דכרין", יש להציע, שהחובה לדאוג לאשתו גם לאחר מותו, עיקרה היא, הסרת מכשול ועיכוב בדרך לנישואין.

לבנות עצמן והאם רק מושמשת כמכשיר להשתעבדות (4).

אפשרות כזו, ניתן להבחין בה כבר מתוך הגמ' עצמה: בדף נד. דנה הגמ' אם לכת שניה (בת של אשה שאסורה מדברי סופרים) יש מזונות לאחר מות האב או לא, ומצדדי הספק שם: "אמה דעבדא איסורא קנסוה רבנן, איהי דלא עבדא איסורא לא קנסוה רבנן". יתכן שהגמ' הבינה פה, שהאב מתחייב לבנות ואת הבנות אין טעם לקנוס.

בצורה חדה יותר מצאנו בירושלמי (פ"ד הל"ב) על המשנה של תנאי מזונות הבנות: "רבי זעירא; מחלה לו על כתובתה מהו, זכותה אבדה זכות בניה לא איבדה". אם נסביר כפשטות הדברים, שהירושלמי מדבר על מחילת התנאי של מזונות הבת, הרי שהצד שסובר שאינה יכולה למחול, תפס שהתחייבות היא ישירות לבנות וממילא אין האישה יכולה להפקיע זכותן. יתכן שגם הצד שטוען שיכולה למחול מודה שהתחייבות היא לבנות עצמן, אלא כיוון שהאישה הינה חלק מהענין - ממלאת תפקיד בהחלת החיוב - יכולה היא למחות. זאת על פי דברי התוס' רל"ד על הגמ' בנג. - מוחלת כתובתה האם יש לה כתובת בנין דכרין: "מכאן מוכח שראובן שאמר לשמעון קנה ממני סודר שאתן ללוי חפץ פלוני, אם ירצה שמעון למחול מוחל" (5).

הריא"ז הוא שהעלה תפיסה זו בבירור: (6) "וכן אינה יכולה לבטל תנאי דבנו נקבן שלא יהו הבנות נידונות מנכסי אביהן ואפילו אם סילקה היא עצמה מכתובתה לגמרי, לפי שאין תנאי הבנות תלוי בכתובתה ולא כל הימנה

(4) כאן יש לדון בנפרד על הבעיה של הקנייה לדבר שלא בא לעולם.

(5) ראשונים רבים דנו בבעיה של מחילה בהקשר אחר: תנאי כתובה ככתובה.

(6) פסקי ריא"ז, המכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשל"ג, כתובות פ"ד

הלכה ד' סעיף כ"ט.

לבטל זכותם, ואפילו אם זינתה שאיבדה כתובתה, לא איבדו הבנות זכותם, שהרי נתחייב אביהן בתנאי שלהן משעה שנשא אשתו בכשרות ואין מי שיוכל לבטל זכותן".

אם נלך בכיוון זה הרי שבכל המקרים שהוזכרו לעיל: תנאי בין הבעל לאישתו, מחילת האישה וגירושין - לא תפסיד הבת מזונותיה שהרי נתחייב לה אביה ללא תלות באימה.

הרמב"ם אכן פסק שגרופה, יש לבנותיה מזונות לאהר מיתת הבעל, אף אם נישאת האם לאחר. (הל' אישות פכ"א הל"ח) אומנם לגבי מחילה פסק (פ"ט הל"ב) שאין לבנות מזונות אך שם נראה שמדבר הוא על מחילת הכתובה עצמה, ומשום הכלל של תנאי כתובה ככתובה נגע בה (השוה להל' ל"ד לגבי בת השניה ובת האנוסה שגם שם נראה שהדיון הוא על רקע תנאי כתובה ככתובה). בשו"ע פסק הרמ"א שבמחלה האם כתובתה ואפילו אם נתגרשה יש לבת מזונות (ועיין חלקת מחוקק שהסתפק במקרה שמחלה תנאי המזונות בפירוש). על פי הבנה זו טעם התקנה יהיה: א. חייבו חכמים להיות ליבו של אדם על בנותיו, לדאוג להם ולהבטיח מזונותיהן גם לאחר מיתתו. נראה זאת כעין הרחבה של המזונות שחייב האדם לבניו בחייו (עד גיל שש מעצם הדין ומשם ומעלה משום צדקה). רעיון זה, דומה שמונה בדבריו של רבי יוחנן בן ברוקא לפי גרסת הירושלמי (פ"ד הל"ח) והתוספתא (פ"ד הל"ח) "חובה לזון את הבנות". ולפי פשוטם של דבריהם חולק ר' יוחנן בן ברוקא על התנא של משנתינו (מט.) שסובר: "האב אינו חייב במזונות בתו, זה מדרש דרש ר' אלעזר בן עזריה" וכו' (7).

(7) יתכן שר' יוחנן בן ברוקא מפרש את תנאי הכתובה כפשטו - בנן נוקבן וכו' והכוונה בין בחיל האב בין לאחר מותו - עיין תוספתא כפשוטה, עמ'

ב. ירדו לסוף דעתו של אב שרוצה הוא שבנותיו תזונה מנכסיו גם לאחר מותו. בשיטמ"ק לגבי ספק הגמ' בבת יבמה (בת שנולדה אחרי יבום) מובא אחד מצדדי הספק: "כיוון דהויא לה בתו תהיה ניזונת, דאמדינן דעת האב שתהא בתו ניזונת מנכסיו, דמה לו בתו מאשתו או בתו מיבמתו, הכל שוין לפניו" (8).

גדרי החיוב

שנינו (דף נ"א:): "רב תני עד דתלקחן לגוברין ולוי תני עד דתבגרין" - חלקו רב ולוי מה צריך להיות כתוב בתנאי המזונות, ובעצם מחלוקת היא מה תיקנו בתנאי כתובה זה המוטל על האב.

למסקנתה, מניחה הגמ' שבנישואין או בבגרות לכולי עלמא פוסקת הבת להיות ניזונת מנכסיו האב ומחלוקתם של רב ולוי היא באירוסין: האם כבר באירוסין תם חיוב המזונות, "כתנאי עד מהי הבת ניזונת? - עד שתארס, משום ר' אלעזר אמרו - עד שתבגר". ננסה תחילה להבין מדוע שעת נישואין או בגרות היא השעה הקובעת לענין תנאי המזונות.

א. רש"י כתב: "והלא בגרות מוציאה מרשות אב ולמה תיזון מביתו".

245.

(8) אפשר, שזוהי דעתם של חכמים החולקים במשנה ס"ה. על רבי יהודה וממילא גם על שמואל שסובר כמותו. לפיהם הבריתא: "הבנות ניזונות ומתפרנסות מנכסיו אביהם, כליד, אין אומרים אילו אביה קיים, כך וכך היה נותן לה" וכו', מתפרשת כפשוטה ומדובר בה גם על פרנסה וגם על תנאי המזונות. בפרנסה סבורים הם שעקרונית יש ללכת אחר דעתו של אב, אלא שיש בעיה של "עני בדעת, עשיר בדעת", ויש להניח שזה גם המצב במזונות.

אחת ההצעות לעיל היתה שיסוד דין המזונות הוא ענין הדאגה למצבן של הבנות אחר מות האב (בין אם הוא בא בגין ההתחייבות לאישה ובין בגין היותן בנותיו). מערכת יחסים הדדיים קיימת בין הבת לאב עד שעה שיוצאת מרשותו - שעת נישואין או בגרות. בכל פרק זמן זה זקוקה הבת לסעד ומשענת בכדי שתוכל להיות חיים אנושיים ותקינים. אחרי תקופה זו נפסקת התלות, וממילא, חובת הדאגה לבת, שביטויה לאחר מיתת האב הוא במזונות, נפסקת גם היא.

הסבר זה נשמע בפשט הגמ' שט, שכן הגמ' שמנסה להבהיר את שיטת רב מבררת האם מציאותית יהיה מי שידאג לבנות בענין המזונות.

ב. בשעת נישואין או בגרות, השעה בה יוצאת הבת מרשות האב, נפסקת למעשה מערכת קשרי הזכויות והחובות שבין האב לבתו, והבת פוסקת להיות מסונפת מבחינה הלכתית לאב. כמו כן אצלנו, אף שהאב כבר מת, השעה בה נפסק הסינוף ההלכתי הוא רק כאשר נישאת הבת או בגרה.

כשבאנו להטיל חובה מסוימת על האב, נראה שנתחום אותה חובה בגבולות סבירים, דהיינו לא נחייב את האב יותר ממה שהיה ראוי שיתן. אי לכך, לא חייבו את האב לספק מזונותיה אחר שבעצם פוסקת היא להיות שילכת לו. ג. המאירי על המשנה נב: כתב: "שכשם שהבגרות מוציאה מרשות אב כך מוציאה מרשות אחים". מה טיבה של "רשות אחים" זו? בנוסח התנאי נאמר: "את יתבן בביתי ומיתזנן מנכסיל", האב מדבר על "בית". אפשר, שחכמים דאגו לכך שגם אחר מיתת האב ישאר עדיין המוסד החשוב "בית". יהיה פה המשך של חילי המשפחה המשותפים, כאשר הבנים כמיצגים את ישותו של האב (9).

(9) ראה מאמר "חובות האלמנה וזכויותיה" עמ' 258 ו-272 דיון במושג ה"בית" לאחר מיתתה - המערכת.

כיוון זה, ניתן להבחין בו בדברי הריא"ז (כ. מדפי הרלי"ף, ב"שלטני גבורים" ד"ה "בגרו עד שלא נתארסו"): "וכשם שהאישה נלזזת מנכסי בעלה לפי כבודו ולפי כבודה, כך הבנות נלזזות מנכסי אביהן לפי כבודן" ובמילים אחרות רואים שדין "עולה עמו ואינה יורדת עמו" שייך במזונות הבנות (10). מכאן, שיש פה המשך מצב שהיה קודם מיתת האב ונלזזות הבנות כפי מה שהיו רגילות בחילי אביהן (11).

כך שניתן לומר שיש כאן ממש "רשות", מערכת יחסים מסוימת שוררת בין בני הבית, וממילא אותם גדרים של "יצאה מרשות" שתופסים בחילי האב תופסים גם כאן.

שיטת רב: מהי שיטת רב? מדוע כבר באירוסין שאינם מוציאים מרשות אב, תמה זכותה של הבת בנכסיו?

הגמ' בהמשך הסוגיה מבליאה בריתא: "אלמנה בבית אביה וגרושה בבית אביה ושומרת יבם בבית אביה יש לה מזונות, ר' יהודה אומר...". וכו'. רש"י למד בפירוש הבריתא: "אלמנה בבית אביה" - כלומר מן האירוסין, דאי מן הנישואין, לא אמרינן יש לה מזונות דעד דתלקחן תנן ואפילו ללוי בנשואין מודה".

הרשב"א (נג: ד"ה "תניתוה") פירש בדעת רש"י, ולכאורה בצדק, שלפיו בריתא זו היא דוקא לשיטת לוי שרק בנישואין מפסידה הבת מזונותיה, אך לשיטת רב שכבר באירוסין איבדה זכותה, הרי בבריתא מדובר שהתארסה, ואיך תשוב לאחר התאלמנות או גירושין לאכול מנכסי אביה!?

10) בירושלמי בפירוש לא כך (פ"ה ה"ו): "הבת לא עולה ולא יורדת".
 11) עיין מאמר "עולה עמו ואינה יורדת" עמ' 40 ובהערה שם, הבנות אחרות בדברי הריא"ז - המערכת.

מפשט דברי רש"י לא משמע כן, ואדרבא, נראה שהוא מפרש את הבריתא גם אליבא דרב ("ואפילו ללווי"). בגמ' לפני כן, מעלה הגמ' בעיה: "ארוסה יש לה מזונות או אין לה מזונות", רבו הפירושים להבנת בעיה הגמ', שהרי אם נבינה כפשוטה - זו בדיוק מחלוקת רב ולוי. בכל אופן, רש"י (12) וכן תוס' למדו שאכן זו בעיה הגמ' וכנראה ששואל השאלה לא שמע מחלוקתם של רב ולוי או ששמע ורצה לברר את פסק ההלכה. למסקנת הגמ' שם לפי הגרסה שלפנינו: "מסברא לית ליה, כיוון שאירסה לא ניהא ליה דתיתזיל" מסביר רש"י שם (בד"ה "ה"ג מסברא"): "מסברא אני אומר שאין לה מזונות מן האחים דמאי טעמא תקון רבנן מזונות לה מנכסי האב כי היכי דלא תתזיל על

הפתחים, הכא ליכא למיחש להכי, דכי חזי ארוס דמתזלא, זיין לה איהו מדידיה ואע"פ שאינו מחויב לזונה, דכיוון דאירסה לא ניהא ליה דתיתזיל". דהיינו, לפי רש"י יסוד התקנה הוא להבטיח שלבת יהיה מה לאכול מהחשש שתבזה בחיזור על הפתחים. חשש זה תקף כל עוד אין מישהו אחר שיבטיח ענין זה או עד שהיא עצמה תוכל לדאוג למזונותיה, ובמילים אחרות: עד שעת אירוסין (שהארוס דואג לה) או שעת בגרות (שיכולה היא לדאוג לעצמה). מכאן, שנתארסה ונתאלמנה או נתגרסה, טעם התקנה - חשש ניוול - חוזר, וממילא חיוב המזונות תקף. יוצא אם כן, שגם לדעת רב, אומנם אם מתארסת הבת, אין הבנים מחויבים לתת לה מזונות, אך שחוזרת אליהם (לפני בגרות), מחויבים הם להמשיך במתן מזונותיה עד שתצא מרשות האב. ראינו שלדעת רש"י הגמ' עצמה הביאה סברא לדברי רב שבאירוסין איבדה זכותה במזונות.

הסבר ר"ח בבריתא (רשב"א ד"ה "תניתוה"): ר"ח מפרש את הבריתא באופן

(12) על פי הבנת הריטב"א בשיטתו ודלא כהמאירי (עיין שם).

שונה; מדובר שנתאלמנה או נתגרשה הבת בחלי אביה, ועל כך אומרת הבריתא שלש לבת מזונות לאחר מיתת האב - "ור"ח ז"ל פירש, בשנתאלמנה או נתגרשה בחלי אביה וכיוון שבשעת מיתתו פנויה היא יש לה מזונות מן האחים. ודוקא נתאלמנה מן האירוסין, הא מן הנישואין לא, דכיוון שנישאת לצאת מרשות אב לגמרי".

ולכאורה הדברים תמוהים: וכי מה הבדל יש בין אירוסין שלפני מיתת האב לבין אירוסין לאחר מיתת האב, דממאי נפשד: אם אירוסין מוציאם מרשות האב, הרי שחיוב המזונות פוסק אף אם נתארטו בחלי האב, ואם אירוסין אינם מוציאם מרשות האב, שיוסיפו הבנות לקבל מזונותיהן גם כשנתארטו לאחר מיתת האב?!

ניתן לומר: אירוסין אכן מוציאם מרשות אב, אך בחלי האב - כאשר ישנה רשות אב, יש גם אפשרות חזרה, בניגוד לנישואין ששם היציאה היא יציאה מוחלטת (13). לאחר מיתת האב, אין רשות אב, ואף אם יש, הרי ודאי שאין היא באותה רמה כמו שהיתה בחייו, וממילא, אין היא יכולה "לקלוט" את הבת מחדש, והבת לא חוזרת אליה.

למרות זאת נראה שאפשר להציג לפי ר"ח תפיסה שאינה קשורה ברשויות השונות אלא בהגדרת החיוב: זמן מתן מזונות הבת אינו נקבע ביציאה מרשות אלא בכניסה לרשות אחרת; דהיינו מלכתחילה מתחייב האב בהזנת בנותיו עד אשר יכנסו לרשות חדשה.

אם נאמר כך, הרי שבחלי האב, רשות האב קיימת, אירוסין אינם מוציאם

(13) השוה להפרת נדרים שלגבי ארוסה שנינו: "מת הבעל נתרוקנה רשות לאב" (נדרים פ"א, מ"ב), ואילו לגבי נשואה נאמר: "ונדר אלמנה וגרושה כל אשר אסרה על נפשה יקום עליה" - עומדת היא ברשות עצמה.

מרשותו הם רק מצרפים שה רשות חדשה (השוה להפרת נדרים בארוסה שגם האב וגם הבעל מפירים), וממילא עדיין לא פג חיוב המזונות שלאחר מיתה, ואף אם מתבטלים האירוסיין החיוב נשאר. לאחר מיתת האב, בין אם אין בכלל רשות אב ובין אם יש רשות "עמומה", כשמתארסת הבת, היא רק ברשות הארוס, כיוון שכן היתה פה כניסה לרשות חדשה - חיוב המזונות נתבטל (14).

לפי כל הנ"ל נוכל להסביר את שיטת רב. רב גורס שהטלת החיוב על האב היתה עד שעה שנכנסת לרשות אחרת, לכן באירוסיין שלאחר מיתתו פוסקת הבת להנות מזכות זו.

שיטת ר"ת בהסבר הבריתא (תוספות נ"ג ע"ב ד"ה "אלמנה"): ר"ת, כללית הולך בשיטת ר"ח אלא שלא מגביל זאת לאירוסיין בחי האב: "ור"ת מפרש אלמנה בבית אביה יש לה מזונות הואיל כשנתאלמנה או נתגרשה אכתי לא מת האב ולא בא זמן חיוב המזונות".

תוספות על פירוש זה מעלה שאלה חריפה: נשואין בודאי מוציאים מרשות האב ואיך יעלה על הדעת שלאחר שיצאה מרשותו לגמרי תחזור ותאכל בו?! ביאור לשיטת ר"ת הציע ה"צפנת פענח" (מהדורת תנלינא ע"ה.): לר"ת אכן ישנה אפשרות חזרה לרשות אב גם לאחר שמתאלמנת או מתגרשת מן הנשואים, שלא כן בבגרות, שם נמצאת הבת במצב של "יצאיה" כל העת (בהנחה שבגרות זה

---

14) ראיה כזו, יש בה כדי לסייע לנו בהבנת הרמב"ם (פ"ט הלכות אישות ה"ו - ה"ז), אם נשנה במקצת את ההגדרה. על הבעליות ברמב"ם ראה להלן, כאן ניתן לומר: לדעת הרמב"ם, האב פטור ממזונות בנותיו כאשר נמצאות הן ברשות אחרת. אלמנה וגרושה אינן ברשות אחרת ועל כן מתפרנסות מנכסיו, ארוסה נמצאת ברשות אחרת, וממילא האב פטור ממזונותיה, אלא מנין שהארוס חייב במזונותיה, זאת מסביר הרמב"ם בהלכה ט"ו.

מצב מתמשך). אולם גם אם כך, אין להתעלם, שהיתה פה תקופה בה שהתה הבת מחוץ לרשותו.

לכן, כשבאנו לדון האם תחזור לאותם דינים שהיתה שייכת בהם לפני נישואיה, נוכל לומר כפי שנקבע בכמה מקומות בהלכה: דבר שנדחה שעה אחת מדינו, אף על פי שעברה הסיבה שמחמתה נדחה, הרי זה דחוי לעולם (15). כלל זה נאמר רק במקום "דחזי" (16), דהיינו רק בדברים שהיו תקפים לפני הדחיה, אך דברים שלא היו קיימים כלל לא שייך בהם דיחוי. אצלינו: בחילי האב, דין מזונות הבנות לא נמצא כלל, וממילא אף שיצאה הבת מרשות האב שעה אחת לא נאמר כאן "נדחה". לאחר מיתת האב, כשהחלוב תקף, יצאה שעה אחת, שוב אין האחים חייבים במזונותיה. זה ההסבר, לדעת ה"צפנת פענח", המונה בדברי ר"ת: "הואיל כשנתאלמנה או נתגרשה אכתי לא מת האב ולא בא זמן חיוב המזונות".

כיוון זה אפשר למצוא בשיטת ר' יהודה במשנה בנדרים פ"ט, אם נסביר שם את שיטתו כרמב"ם והמאירי בפירושם למשנה, הרי הוא אומר שהמשלא בתו הקטנה ונתאלמנה או נתגרשה וחזרה אצלו דינה כנערה והאב הוא שמלפר את נדריה, ומדוע? הרי נישואין ודאי שמוציאים מרשות האב לענין הפרת נדרים!?

על פי הסברינו: קטנה אינה שייכת כלל לתחום נדרים (בהנחה שמופלא סמוך לאיש זה רק מדרבנן) ועל כן לא חל עליה הדחוי מתחום זה. שיטת הרמב"ם (פ"ט הט"ו-הט"ז): בהלכה ט"ו פסק לגביל בת הניזונת מהאחים שנתארסה: "המארס בת הניזונת מן האחים, חייב במזונותיה משעת

(15) ראה למשל זבחים (י"ב:) לגביל הפריש קרבן והמיר דת או נשתטה.

(16) ראה ברכות (נ"א.).

האירוסין שהרי אין לה מזונות מאחיה... ואין אדם רוצה שתתבזה ארוסתו ותלך ותשאל על הפתחים:

הרמב"ם הבין שהאחים חייבים, מעצם הדין, רק עד שעת אירוסין (ולא שנפטרו בגלל שהארוס זנה) (17).

בהלכה ט"ז כתב: "נישאת הבת ומיאנה או נתגרשה או נתאלמנה, אפילו היא שומרת יבם הואיל וחזרה לבית אביה ועדיין לא בגרה הרי זו ניזונת מנכסיה אביה". מכאן, בניגוד להלכה ט"ו, משתמע שהחובה לזון את הבנות היא בכל מקום שאין מישהו אחר שידאג להם, ולכן חזרה הבת אפילו אחרי נישואין עדיין נהנית מזכותה.

ה"צפנת פענח" למד שהרמב"ם סובר כר"ת ובהלכה ט"ז מדובר שנתאלמנה או נתגרשה בחיי האב. היתומים, אמנם, חייבים לזונה רק עד שעת אירוסין, אלא שבחיי האב יש אפשרות של חזרה מוהלטת לרשות האב, לענין תנאי כתובה של מזון הבת.

ותמהני עליו, שהרי הרמב"ם בהלכה ט"ז לא מדבר רק על גירושין ואלמנות אלא גם על מיאון, ואיך שילך מיאון אם מדובר שאביה קיים והוא שמקבל את קידושיה?

דומה שאפשר להעלות הבנה אחרת ברמב"ם. בנימוקו לדין כתב: "הואיל וחזרה לבית אביה ועדיין לא בגרה" - היכן מצאנו שגרשה ואלמנה הדרא לבי נשא?

(17) בפשטות הרמב"ם הבין את הגמרא בנ"ב ע"ב כשיטת הנגיד שמסביר שבעית הגמרא ארוסה יש לה מזונות או אין לה מזונות היא לגבי הארוס, האם חייב הוא במזונות ארוסתו אף לפני שהגיע הזמן, כלוון שהוא גרם שהיא תפסיד מזונותיה מהאחים (לדעת רב שבאירוסין אין לה מזונות מהאחים).

הדוגמא היחידה שיש לכך היא אכילת תרומה - "ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה ושבה אל בית אביה כנעוריה, מלחם אביה תאכל" (ויקרא כ"ב, י"ג).

הגמרא ביבמות ס"ח: מביאה מקור לכך שבת כהן שנישאת לאיש זר לא אוכלת בתרומה: "'ושבה אל בית אביה כנעוריה, מלחם אביה תאכל', מדקאמר רחמנא 'ושבה אל בית אביה תאכל' מכלל דמעיקרא לא אכלה". ועיין תוספות שם שאומר שמקור זה הוא גם המקור העיקרי לכך שבת כהן שרק מאורסת לאיש זר אינה אוכלת בתרומה. מכאן עולה שדין אכילה בתרומה תלוי ב"בית אביה" - כשיש "בית אביה" אוכלת, כש"בית אביה" חסר, אינה זכאית לאכול בתרומה. אלמנה או גרושה חוזרת לאכול בתרומה, "בית אביה" קיים גם לאחר שיצאה הבת לנישואין - "ושבה אל בית אביה".

במקביל לאכילת תרומה ניתן לומר במזונות הבנות (18). דין מזונות הבנות לא תלוי באותה רשות אב המוכרת לנו מכל התורה, אלא תלוי ב"בית" שפגשנו את גדריו באכילת תרומה. ולפלי"ז שיטת הרמב"ם מתבהרת: "בית" כפי שפגענו לעיל נמצא גם לאחר מיתת האב - המשך הדי משפחה תקינים כאשר הבנים מיצגים, כביכול, את האב.

לפי מה שראינו באכילת תרומה הדי אלמנות וגירושין מחזירים את הבנות ל"בית", על כן פוסק הרמב"ם שבכל מקרה, בין בחיי האב בין לאחר מותו, נתאלמנה או נתגרשה הבת - זכאית למזונות.

בארוסה - אם נשואה גם זאת לאכילת תרומה, מדין תורה, אם הארוס כהן, אוכלת הארוסה בתרומה כבר משעת האירוסין, כך גם כאן חייב הארוס

במזונותיה של הבת כבר משעת אירוסין (19). בעלה מסוימת מתעוררת בהסבר זה: שומרת יבם, שכן שומרת יבם אינה חוזרת לאכול בתרומה ואינה שייכת יותר ב"בית אביה": "ושבה אל בית אביה" - פרט לשומרת יבם" (יבמות פ"ז:), ואם כן מדוע לגבי מזונות הבת נאמר ששומרת יבם שבה להנות מזכותה לקבל מזונות מנכסי אביה! ונראה שבתרומה יש צורך שנתא רשות אביה "טהורה" - רשות מוחלטת של עביה. ברגע שיש לה שייכות מסוימת, ולו חלשה ביותר לעוד רשות, אינה חוזרת לאכול בתרומה. לעומת זאת, דרגה כזו של רשות מספיקה כדי שתשוב לקבל מזונות לאחר מיתת האב.

מהות החיוב

שני ענינים עלינו לברר בהקשר לחיוב זה: א. תפקידם של האחים כמספקים את המזונות - האם מהוים הם מכשיר לפרעון התחייבותיו של אביהם או שלאחר מיתתו הם עצמם המחויבים בדבר. ובמילים אחרות: האם החיוב מוטל רק על האב, ועל היתומים, עקב ירושת נכסיו, לסלק את חובו, או שמא לאחר מיתת האב עובר חיוב מזונות הבת לאחים (20). שאלה זו, יתכן ותלויה בהגדרת המצב ששורר אחר מות האב. לפי הצעתנו לעיל שעדיין נשאר מוסד "הבית" וממשיכים להתקיים הלי משפחה, באופן

---

(19) הסבר זה יהיה תלוי במח' רש"י ותוספות בכתובות נ"ח. האם שומרת יבם זכאית מדאורייתא לאכול בתרומה אצל יבמת הכהן.
 (20) עיין מאמר "חובות האלמנה וזכויותיה" עמ' 255 המעלה שאלה דומה בנוגע למזונות אלמנה - המערכת.

שהבנים הם המיצגים את האב, הרי שניטה לאמץ את הצד המכניס את האחים לתמונת החיוב. הם המיצגים את האב, הם החיילים לדאוג לבנותיו. נראה, שזו בעצם בעית הגמרא (מ"ג.) - "בת הניזונה מן האחים, מעשה ידיה למי, במקום אב קיילמי... או דילמא לא דמי לאב התם מדידה מיתזנא הכא לאו מדידהו מיתזנה". שאלה הגמרא: האם יש כאן "רשות אחים" - עומדים האחים במקום אב וממשיכים את תפקידו כבחילו ועל כן יש ענין להעביר את מעשה ידי הבנות להם, או שמא ניתק הקשר בין בני המשפחה, ומקבלות הבנות את מזונותיהן ישירות מהאב כמו שהיו מקבלות כל חוב רגיל. גם למסקנת הגמרא שם שמעשה ידיה של בת לעצמה, עדיין לא נתבאר מתוך הדברים מה המערכת הקיימת בין האחים לבת (21).

ב. בכל התחיבות עלינו לברר: האם יש כאן "חוב ממוני" או שמא חיוב מסוים שמוטל על הגברא לקיים. אצלינו: האם התחיבות האבא היא לספק מזונות בטכום מסוים, או שמוטל עליו חיוב שלבנותיו, אהרי מותו, תהיה אפשרות קיום.

בפשטות, כאן ענינה של ההתחיבות היא שלבנות ימצא מזון, וכך גם עולה מהמשנה בדף ק"א: "הנושא את האישה ופסקה עמו כדי שיזון את בתה (שהיה לה מאיש אחר) חמש שנים, חייב לזונה חמש שנים, ניסת (האם) לאחר ופסקה עמו כדי שיזון את ביתה חמש שנים, חייב (הבעל השני) לזונה חמש שנים. נישאת (אותה בוג בתוך הזמן שנתחייבו בעליה של אמה לתת לה מזונות), הבעל נותן לה מזונות והן (הבעלים של אמה) נותנין לה מזונות. מתו (הבעלים של אמה) בנותיהן (שמקבלות מזונות מתנאי כתובה) נזונות מנכסים משועבדים,

---

(21) עיין "מגדל עוז" פ"ט ה"ב שקבע, על סמך הגמרא סט., שהבת במזונות בעלת חוב דאחי (אומנם דבריו נפלאים שהרי הסוגיה שם דנה בפרנסה).

מפני שהיא כבעלת חוב" בת, שבעל אמה התחייב לזונה מס' שנים קצוב, היא בעלת חוב, משא"כ בת הניזונת מתנאי כתובה.

ר"ח מפרש את בעית הגמרא (נ"ג:) לגבי ממאנת אם יש לה מזונות מאחיה או לא (מופיע ברשב"א ד"ה "תניתוה"): "כגון שהלך בעלה של קטנה למדינת הים ולותה ואכלה ועמדה ומיאנה". רואים מר"ח בבירור, שספק הגמרא היה רק במקרה שלותה; לגבי התקופה שקיבלה מזונתה מבעלה, הגמרא לא הסתפקה, וזאת מפני שהתחייבות היא ביסודה שבתו תהיה ניזונת, וממילא ברגע שסופקו מזונותיה ממקור אחר, הרי חלפה החובה לדאוג למזונותיהן (22).

בירושלמי נראים הדברים אחרת: בדיוניו על המשנה שצוטטה לעיל (ק"א): מעלה הירושלמי את הבעיה למי שייכים מעשה ידיהן של בנות קטנות, הניזונות מכח תנאי כתובה. הוכחתו שמעשה ידיהן שייכות לעצמן ולא לאחים היא ממשנה זו שכן נאמר בה לגבי הבעל שהתחייב לאשתו לזון את בתה מס' שנים קצוב, שאף אם נישאת אותה בת ובעלה נותן לה מזונות, כדין כל בעל לאישתו, חייב אותו בעל שהתחייב להמשיך ולזון את בתה של אשתו. מכאן, שלמרות שמעשה ידיה של אותה בת שייכים לבעלה (שהרי תחת מזונות מעשה ידיה) חייב אותו אדם שהתחתן עם אמה לזונה. וכך, טוען הירושלמי, המצב בבנות למרות שמעשה ידיהן של הבנות לעצמן, חייבים האחים לזונן. הרא"ש על אותה משנה מעיר: "ומה שהביא הירושלמי ראייה ממתניתין לבנן נוקבן לא דמי, דמתניתין בחוב קא אכלה" - אין מקום להשוות בין השניים,

---

22) עוד עיין ב"ב קמ. - "פשיטא מרובין ונתמעטו כבר זכו בהם יורשים" ופירש רש"י שט שכשנתמעטו מפסיד כל אחד מחלקו כפי מה שנשתעבד לו בשעת מיתת האב. משמע, שלפחות כלפי האחים, מוגדרים מזונות הבנות כחוב ולא כחייב (כמו כן נראה שיתומים לא במקום אב קיימם) - המערכת.

שכן במשנה מדובר על חוב ככל חוב רגיל ואילו התנאי של "בנן נוקבן" ענינו דאגה לקיום הבת.

בכל אופן, הירושלמי ראה להשוות בין תנאי מזונות הבנות להתחייבות של אדם לזון בת מט' שנים קצוב, ולפיו בשניהם התהליך הוא תהליך של חוב וממילא אין אפשרות להתנות אותו במעשה ידיים (23).

---

(23) לתכן שישנה אפשרות שלישית להבין את תהליך קבלת המזונות ע"י הבנות - אבל זאת כנראה רק במקרים מיוחדים. המשנה ב"ב קלט: קובעת "מי שמת והניח בנים ובנות... ובנכסים מועטים הבנות יזונו והבנים יחזרו על הפתחים". תוס' (שם קמ. ד"ה מי ובמכילתין מג. ד"ה עשו) מסביר מדוע אין הדין כן ביהס בין האלמנה ליתומים ומדבריו משמע שלמזונות הבנות יש אופי של ירושה.

יתכן שהבנה זו תלויה בשאלת הגמרא שם (קמ.) "ברשות יתומין קימי... או דלמא סלוקי מסלקי יורשין מהכא".